

Norbertus en de brand te Kamerijk in 1123

SUMMARIUM

Assertum fuit recenter S. Norbertum, occasione magni incendii in urbe Cameracensi (Cambrai), anno 1123, reliquias S. Gaugerici in ignem iniecisse et hac ratione ignem incendii fuisse extinctum. Examine accurato antiquorum « Annalium Cameracensium » instituto, W. Grauwen probat assertum tale in illis Annalibus nullatenus contineri. E fontibus litterariis illius aetatis, hoc unice erui posse videtur : Civitas Cameracensis anno 1123 e gravi incendio multum passa est; S. Norbertus tunc in illa civitate revera adfuisse videtur. (J.B.V.).

Onlangs verscheen er een artikel ¹⁾, waarin Norbertus, in het kader van de moderne « Entmythologisierung » ²⁾, met alle zonden van Israël werd overladen. Nu is het evenmin de taak van de geschiedenis te verheerlijken als af te breken, doch wel de waarheid te zoeken. Wit-zwart techniek was de gebruikelijke methode in de middeleeuwen, maar wanneer deze techniek nu nog wordt aangewend, vraagt men zich onwillekeurig af of de schrijver zich niet enigszins door sensatielust heeft laten meeslepen. Hoe moeilijk is het al niet een evenwichtig oordeel te vellen over tijdgenoten. Des te voorzichtiger zal men moeten zijn wanneer het gaat om een figuur die meer dan achthonderd jaar geleden heeft geleefd, die zijn gedachten vrijwel niet op schrift heeft

¹⁾ Norbert BACKMUND, *Gedanken zur « Vita sancti Norberti »*, in het *Gedenboek orde van Prémontré, 1121-1971*, Averbode, 1971, blz. 27-35. Dit artikel vertoont tot blz. 32, paragraaf 2, inhoudelijk veel verwantschap met onze onuitgegeven licenciaatsverhandeling, getiteld : *De verkiezing van Norbertus tot aartsbisschop van Maagdenburg in 1126*, Kath. Univ. Leuven, 1963, behalve de vele o.i. noodzakelijke nuanceringen, die in dit artikel ontbreken.

²⁾ *Ibidem*, blz. 27 : « Eine Retusche des Bildes tut dringend not, ja man darf da in mehr als einer Hinsicht das sehr moderne Wort « Entmythologisierung » gebrauchen. »

gesteld ³⁾ en wiens houding pas na lange studie van zijn betrekkingen met vrienden en vijanden min of meer duidelijk wordt.

Deze eenzijdig negatieve beoordeling van Norbertus is niet nieuw. Het verwijt van eergierigheid, dat steeds weer in dit artikel terugkomt, vinden we reeds bij de meeste Duitse protestantse historici terug. Het kan hier niet de bedoeling zijn na te gaan in hoever dit oordeel gegrond zou kunnen zijn. Een ernstige karakterstudie van Norbertus kan niet op enkele bladzijden worden gemaakt, wanneer men elke bewering op de bronnen moet steunen, zoals de geschiedkundige wetenschap dat eist. Het moge volstaan hier even in te gaan op een verhaaltje dat in dit artikel als een nieuwe vondst wordt voorgesteld.

Er wordt hier namelijk beweerd dat « een nauwelijks bekende eigentijdse bron, de *Annales Cameracenses*, een gebeurtenis uit het leven van Norbertus vermeldt die men nergens elders vindt : Norbertus was toevallig aanwezig bij een grote brand te Kamerijk. Hij wierp relikven van de stadspatroon, de heilige Gorik, in het vuur, waarop de brand onmiddellijk uitdoofde ⁴⁾ ». Deze gebeurtenis zou dan het bewijs leveren dat het geloof aan de magische kracht van de relikwieën bij Norbertus bijzonder sterk op de voorgrond trad ⁵⁾.

Dit is inderdaad iets nieuws, dat men in geen enkele Norbertus-biografie tot op heden aantreft. En nochtans, al wie enkele van deze levensbeschrijvingen heeft gelezen, weet dat men daarin niet zuinig is geweest met sterke verhalen. Laat ons nu even nagaan of deze bewering behalve nieuw, ook nog juist is ⁶⁾.

³⁾ Zoals uitvoerig werd aangetoond in onze doctoraatsverhandeling is de authenticiteit van het zogenaamde *Sermo Norberti* meer dan twijfelachtig en is deze tekst onbruikbaar voor de studie van Norbertus' ideeën of karakter. Wel zijn er enkele oorkonden waarin we hoogstwaarschijnlijk Norbertus zelf aan het woord horen. De bewering van N. Backmund, *ibidem*, blz. 28, dat we van hem geen enkele regel bezitten, is dus te ongenueanceerd.

⁴⁾ N. BACKMUND, *a.c.*, blz. 36, voetnoot 23 : « Eine kaum bekannte zeitgenössische Quelle, die *Annales Cameracenses* (MGH., SS., XVI, p. 513) erzählen uns ein Ereignis aus dem Leben Norberts, das sich sonst nirgends findet : Norbert war bei einem grossen Brand zufällig in Cambrai. Er warf Reliquien des hl. Stadtpatrons Gaugerich in Feuer, worauf dieses sofort erlosch. »

⁵⁾ *Ibidem*, blz. 36, voetnoot 23 : « Das magische Denken vom realen Wert der Reliquien war zeitbedingte, doch tritt es bei Norbert besonders stark hervor. » Daarna volgt de tekst aangehaald in de vorige voetnoot.

⁶⁾ Anselm van Havelberg wees er reeds op dat « bonum » en « novum » twee verschillende categorieën zijn, die niet noodzakelijk samenvallen. Zijn wijze woorden zijn nog steeds bijzonder actueel en verdienen te worden aangehaald, zie *Epistola apologetica*...

Vooreerst zijn de *Annales Cameracenses* zeker geen « nauwelijks bekende bron ». In 1859 reeds werden ze door I.M. Lappenberg uitgegeven in de meest bekende en gewaardeerde reeks bronnenuitgaven, de *Monumenta Germaniae historica* ⁷⁾. Zelfs vóór 1859 was deze bron niet onbekend, vermits ze sedert 1786 uitgegeven was in de *Recueil des historiens des Gaules et de la France* ⁸⁾. Zowel in Frankrijk als in Duitsland moest deze bron dus bekend zijn aan al wie zich maar even met middeleeuwse geschiedenis begon in te laten. De bespreking van de waarde van deze bron ontbrak dan ook niet in de opeenvolgende uitgaven van W. Wattenbach ⁹⁾, evenmin als in de *Histoire littéraire de la France* ¹⁰⁾. Al deze gegevens zijn bovendien gemakkelijk terug te vinden in A. Potthast ¹¹⁾. Men kan zich moeilijk indenken hoe een bron nog meer bekendheid zou kunnen krijgen dan op al de aangehaalde wijzen. Wanneer geen enkel historicus tot op heden beweerde dat Norbertus met relikwieën van Sint-Gorik had geworpen, dan was het zeker niet omdat de *Annales Cameracenses* een nauwelijks bekende bron waren.

Ten tweede wordt hier beweerd dat het om een « eigentijdse » bron gaat. De schrijver van deze *Annales*, Lambert Waterlos, regulier kanunnik van Saint-Aubert te Kamerijk, werd in 1108 geboren ¹²⁾.

P.L., 188, kol. 1122-1123 : « ... ideoque non quia novum est aut novum fuit aliquid plus minusve est acceptabile : sed sive vetus sive novum sit aliquid, si tamen bonum est et utile, jure omnibus bonis debet esse acceptabile. Sunt enim antiqua bona, et sunt antiqua mala, et sunt nova mala : et certe, sicut antiquitas vel novitas malorum nullam eis affert auctoritatem, ita nihilominus nulla antiquitas vel novitas bonorum suam eis aufert dignitatem. »

⁷⁾ *MGH.*, *SS.*, XVI, Hannover, 1859, blz. 509-554.

⁸⁾ Deel XIII, Parijs, 1786, blz. 497-532 : *Ex Lamberti Waterlosii Chronico Cameracensi Autbertino*.

⁹⁾ B.v. W. WATTENBACH, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des XIIIten Jahrhunderts*, vijfde uitgave, deel II, 1886, blz. 151-152; zesde uitgave, deel II, 1894, blz. 168.

¹⁰⁾ *Histoire littéraire de la France, ouvrage commencé par les religieux bénédictins de la Congrégation de Saint-Maur*, deel XIV, Parijs, 1817, blz. 597.

¹¹⁾ A. POTTHAST, *Bibliotheca historica medii aevi. Wegweiser durch die Geschichtswerke des europäischen Mittelalters bis 1500*, deel I, Berlijn, 1896, blz. 57.

¹²⁾ De *Histoire littéraire de la France...*, deel XIV, blz. 596, geeft verkeerdelijk als geboortedatum 1107. I.M. Lappenberg in de inleiding op zijn uitgave : 1108. De vergissing is niet aan de jaarstijl te wijten, vermits Lambert uitdrukkelijk zegt dat hij tussen de *terminus Paschae* en Pinksteren geboren werd; *MGH.*, *SS.*, XVI, blz. 511 : « 1108... Hoc anno natus sum infra terminum paschae et pentecostes. » De *terminus*

In 1152, wanneer hij op zekere nacht na de Metten niet meer in slaap geraakte, kwam hij op het idee zich aan het schrijven te zetten, zoals hijzelf verhaalt ¹³⁾. Deze bewering van de schrijver stemt overeen met het feit dat de gebeurtenissen rond het midden van de eeuw tot een uitvoerig verhaal uitgroeien ¹⁴⁾, wat gewoonlijk aantoonst dat de schrijver daar over eigentijdse feiten begint te handelen. Indien Lambert nog in 1152 over de gebeurtenissen van 1123 heeft geschreven, dan was er toch minstens een tussenperiode van 29 jaar. Lambert Waterlos behoort dus niet tot de oudste getuigen over Norbertus en evenmin tot de best geplaatste, vermits hij op elfjarige leeftijd, dus in 1119, in Saint-Aubert binnentrad ¹⁵⁾, welk kapittel hij, voor zover bekend, pas lang na de dood van Norbertus heeft verlaten ¹⁶⁾. Hij liet zijn verhaal waarschijnlijk beginnen in 1099 en gebruikte als bronnen onder meer Siegbert van Gemboers tot 1149. Dan pas begint het origineel fragment, dat eindigt in 1170 ¹⁷⁾. De korte notities over Norbertus behoren dus niet tot het origineel gedeelte van zijn werk.

Wat weet Lambert nu over Norbertus te melden, zij het dan ook hoogstwaarschijnlijk uit tweede hand? Onder het jaar 1119 geeft de uitgave van I.M. Lappenberg een eerste vermelding over Norbertus: « Primus adventus Domini Norberti circa Rogationes extitit ». Lambert plaatste dus de eerste aankomst van Norbertus waarschijnlijk in de

paschalis is de datum van de volle maan, waarna op de eerstvolgende zondag Pasen valt, zie E.I. STRUBBE en L. VOET, *De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden*, Antwerpen, Amsterdam, 1960, blz. 37. Desnoods zou de geboorte van Lambert dus nog vóór Pasen kunnen vallen, maar gezien de hele gebruikte uitdrukking is dit onwaarschijnlijk.

¹³⁾ *MGH., SS.*, XVI, blz. 523 « Opus huius chronicae anno aetatis meae 45. composui, atque placet hoc modo actum promere. Nam circa Domini adventum post matutinorum officia regulariter completa, in lectulo cum deberem soporari, pie coepi plurima meditari... ».

¹⁴⁾ W. WATTENBACH, *o.c.*, deel II, Berlijn, 1894, blz. 168.

¹⁵⁾ *MGH., SS.*, XVI, blz. 513: « 1119 ... Anno nativitatis meae 11. regularis canonicus in ecclesia beati Autberti presulis sum factus feria 4. a Gautero patre monasterii, 18. Kalend. Februarii, petitione tamen avunculi mei Ricuardi abbatis Montis sancti Eligii. » Deze datum is juist: 15 januari 1119 was een woensdag, waaruit tevens blijkt dat Lambert geen Paasstijl gebruikte.

¹⁶⁾ Voor zover uit zijn eigen werk op te maken is, werd hij, na de dood van zijn moeder in 1145, voor het eerst uitgezonden naar de plattelandsparochie Barastre, waar hij bleef van 24 juni tot 11 november, zie *MGH., SS.*, XVI, blz. 516.

¹⁷⁾ *Histoire littéraire de la France...*, deel XIV, blz. 597.

eerste week van mei 1119 ¹⁸⁾. Nu zagen we reeds dat Lambert op dat ogenblik elf jaar oud was en sedert 15 januari van datzelfde jaar 1119 was binnengetreden te Saint-Aubert ¹⁹⁾. Het is dus vrijwel onmogelijk dat hij zich 29 jaar later het tijdstip van deze gebeurtenis nog zo precies zou herinneren zonder de hulp van aantekeningen door een ander gemaakt. Men mag Lambert Waterlos dus geen ooggetuige noemen, ook al is dit bericht niet waardeloos, aangezien hij blijkbaar goede bronnen ter beschikking had ²⁰⁾.

Maar het was niet deze vermelding die aanleiding gaf Norbertus tot een relikwieënwerper te maken. Onder het jaar 1123 vindt men immers een tweede vermelding : « Factum est grave incendium in urbe ista, ubi et domnus Norbertus interfuit(f) », en onderaan de bladzijde vindt men onder de letter f een toevoeging aan de oorspronkelijke tekst ²¹⁾, die luidt als volgt : « obiectu autem reliquiarum sancti Gaugerici extinctus est ignis ».

Zelfs indien men deze toevoeging als even waardevol zou beschouwen als de tekst, dan ziet men toch nog niet goed in hoe men deze zin zou mogen vertalen alsof het Norbertus was die de relikwieën in het vuur wierp ²²⁾. Dat staat niet in die tekst en het er willen inleggen lijkt eerder « Mythologisering » dan « Entmythologisering ».

¹⁸⁾ Hemelvaart viel in 1119 op 8 mei. De term *Rogationes* wordt gebruikt voor de drie dagen vóór Hemelvaart, of ook wel voor de hele week. Indien de aankomst van Norbertus na 8 mei werd geplaatst, zou er eerder « post Ascensionem » gerekend worden.

¹⁹⁾ Zie voetnoot 15.

²⁰⁾ Over zijn bronnen spreekt Lambert zelf, zij het niet met alle gewenste duidelijkheid : *MGH.*, *SS.*, XVI, blz. 523 : « 1152... Quod opus seriatim scrutando carmine dictavi; plurima in invicem copulando adunavi; quaedam autem ab annalibus libris, vel ex quibusdam schedulis vel etiam a viris veridicis auditu vel intellectu assumpsi, quam pure discere quivi, vel a memet ipso retinere valui de propriis et aliorum actibus, tam futuris quam praesentibus legendum in perpetuum enucleavi. » I.M. Lappenberg aanzag de gegevens van Lambert van vóór 1150 als waardevol, wanneer het om Kamerijkse gebeurtenissen ging ; *MGH.*, *SS.*, XVI, blz. 509.

²¹⁾ Deze toevoeging komt uit het hs. P, nl. een afschrift gemaakt door Andreas Potier, dat I.M. Lappenberg kende langs Dr. André Le Glay, die in 1849 twee werken over Kamerijk publiceerde, zie *MGH.*, *SS.*, XVI, blz. 510.

²²⁾ In de oude uitgave van 1786 in de *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, dl. XIII, blz. 498, staat de toevoeging niet als zodanig aangeduid, zodat men leest : « Eodem anno, II. Idus Octobris factum est in urbe Cameraci grave incendium per accidens, ubi S. Norbertus interfuit; obiectu autem reliquiarum S. Gaugerici extinctus est ignis », doch zelfs indien men deze uitgave gebruikt, blijft de vertaling van N. Backmund foutief. Het feit alleen al dat Norbertus hier « sanctus » wordt genoemd, moet

Bovendien, hoe zou men de relieken van de patroon van de stad, Sint-Gorik, zomaar toevertrouwen aan een vreemdeling? En dat in een tijd dat een reliekenvinding of een gevaar voor de relieken telkens een kleine burgeroorlog veroorzaakte. Norbertus ondervond dat trouwens zelf te Keulen in 1121 en te Maagdenburg in 1129. Welnu, indien Norbertus geen relieken van Sint-Gorik bezat, kon hij er ook niet mee werpen ²³⁾.

Nu blijft alleen nog aan te tonen dat deze toevoeging niet waardevol is. Reeds op het eerste gezicht moest ze aan ieder historicus voorkomen als een zoveelste toegeving aan de zucht naar wonderen van de middeleeuwen. Een brand ²⁴⁾ werd op wonderbare wijze geblust en wel door de macht van de patroon van de stad. Bij het lezen van zulke passage in een middeleeuws annalenwerk, denkt men normaal niet onmiddellijk hier op een revelerend historisch feit te stoten. Integendeel, het is een van de meest voorkomende gemeenplaatsen ²⁵⁾. De macht van de

aanleiding zijn om naar een betere tekst te zoeken. De datum « II. Idus Octobris » in deze uitgave, staat niet in het enige handschrift (*Bibl. Nat., collection Baluze*, 42, f. 301 v.), maar is een toevoeging, afkomstig uit het onuitgegeven handschrift van Andreas POTIER, *Histoire chronologique de Câteau Cambrésis*. Deze laatste inlichting danken wij aan Pierre Gasnault, conservator van het Handschriftenkabinet in de « Bibliothèque Nationale » te Parijs.

²³⁾ Mag men dan aannemen dat Norbertus met iets anders heeft geworpen? Het zou kunnen, gezien zijn vurig karakter en het feit dat hij in 1123 waarschijnlijk niet meer blootsvoets liep. Toch hebben wij geen enkel bericht dat onze heilige vader gedurende zijn leven een onweerstaanbare drang zou gekend hebben om met iets te werpen. Misschien wel na zijn dood, bijvoorbeeld bij het lezen van dit artikel tegen hem in zijn « Gedenkboek ».

²⁴⁾ Dat er brand was en dat Norbertus aanwezig was, kan zonder bezwaar worden aangenomen. Dat vindt men trouwens ook aanvaard door W. REINECKE, *Geschichte der Stadt Cambrai bis zur Erteilung der Lex Godefridi (1227)*, Marburg, 1896, blz. 85, maar deze auteur gaat niet verder dan zijn bron en laat Norbertus alleen maar braafjes aanwezig zijn.

²⁵⁾ De schrijver van dit artikel belooft nochtans met mythen en gemeenplaatsen te zullen afrekenen; blz. 27 : « ... was die historischen Tatsachen betrifft, muss der Historiker unerbittlich sein... Wir machen heute Fragezeichen hinter alles, und sind bestrebt, mit überkommenen Klischeevorstellungen rücksichtslos aufzuräumen. » — Teksten over branden die op wonderbare wijze werden geblust zijn er in overvloed. Twee passages die met het Kamerijks verhaal zeer verwant zijn, vindt men in het *Liber miraculorum Ninivensium Sancti Cornelii Papae. Ein Beitrag zur flandrischen Kirchengeschichte*, uitg. W.W. ROCKWELL, Göttingen, New York, 1925, blz. 102 en 105. In het eerste verhaal wordt de h. Cornelius bedreigd dat men zijn relieken niet uit het vuur zal redden als hij niet tussenkomt, waarna hij er natuurlijk als de kippen bij is

stadspatroon wordt door de middeleeuwen opgehemeld, zoals bepaalde sportjournalisten dat nu met sommige wielrenners doen.

Enkel de bewering dat het blussen van een brand zou gebeurd zijn door relieken in het vuur te werpen, kan enige verwondering wekken. De relikwieën boden wel bescherming tegen alle rampen, dus ook tegen brand, maar er een gedeelte van in het vuur werpen betekende toch ook een verlies van die kostbaarheden ²⁶⁾. En zulke gebeurtenis werd hier slechts in acht woorden toegevoegd aan een reeds bestaande tekst? Dit vraagt wel een verklaring. En deze vinden we zonder veel moeite in een andere Kamerijkse bron, de *Gesta episcoporum Cameracensium* ²⁷⁾.

Daar lezen we, in een context van wonderverhalen ²⁸⁾, hoe in het jaar 1027 een grote brand was uitgebroken in de stad Kamerijk, waardoor een groot gedeelte van de stad was verwoest, zodat het munster reeds gevaar liep. Plots liepen twee geestelijken, na raadpleging van de anderen, naar het graf van de heilige. De vrees voor het vuur gaf hun moed, zodat zij het waagden het zilveren reliekschrijn te voorschijn te halen. Zij liepen ermee de vlammen tegemoet met het bekende gevolg : de goddelijke barmhartigheid kwam tussen wegens de verdiensten van de heilige en het vuur werd gedoofd ²⁹⁾. Daarna

om het vuur te doven. In het tweede geval wordt zijn reliekschrijn rond de vlammen gedragen, met hetzelfde gevolg. De context wordt voldoende getypeerd door de aanhef van het eerste verhaal, blz. 102 : « Incipiunt miracula, que per merita sancti Cornelii Ninive contigerunt. De igne extincto. »

²⁶⁾ Zoals verder zal blijken werden er helemaal geen relieken in het vuur geworpen. Ook dat is een onjuiste vertaling. Het reliekschrijn werd de vlammen tegemoet gedragen (flammi obviam ferunt), zodat ze niet verder konden (obiectum). Pas N. Backmund maakte daarvan : « Er warf Reliquien des hl. Stadtpatrons Gaugerich in Feuer .. ».

²⁷⁾ Geschreven in opdracht van bisschop Gerhard I (1012-1051), een opdracht gegeven tussen 1041 en 1043, aldus K. JACOB en H. HOHENLEUTNER, *Quellenkunde der deutschen Geschichte im Mittelalter (bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts)*, deel II, *Die Kaiserzeit (911-1150)*, Berlijn, 1961, blz. 45; opgesteld rond midden XIde eeuw en voortgezet, zie R.C. VAN CAENEGEM met medewerking van F.L. GANSHOF, *Encyclopedie van de Geschiedenis der Middeleeuwen*, Gent, 1962, blz. 38.

²⁸⁾ *Gesta episcoporum Cameracensium*, MGH., SS., VII, blz. 457-458 : Cap. 6 : *De contracto sanato*; Cap. 7 : *De incendio meritis sancti Gaugerici extincto*; Cap. 8 : *Scriptor suam subinfert molestiam*. Uit deze titels blijkt voldoende in welke context we ons bevinden. Zie ook de volledige tekst van cap. 7 in de volgende twee voetnoten.

²⁹⁾ *Ibidem*, blz. 458 : « Cap. 7. *De incendio meritis sancti Gaugerici extincto*. Anno dominicae incarnationis 1027. Id. Julii oborta est in ipsa civitate vasta pestis incendii, quae iam civitatis magna parte combusta, furentibus siquidem flammis, ventis agitantibus

eindigt het verhaal met een typische *brevitas*-formule. De schrijver zou nog veel kunnen vertellen, maar ongelukkiglijk genoeg is zijn boekje veel te klein. Daarom zal hij niet uitweiden over de menigte zieken die elke dag toestromen en genezing bekomen ³⁰).

Na lezing van dit proza en na inzage van de context wordt het duidelijk hoe we in 1123 hoogstwaarschijnlijk een herhaling krijgen voorgeschoteld van het wonderverhaal van 1027. Weer is er sprake van brand, zodat het voor de hand lag dat om het even welke *amplificator* er opnieuw Sint-Gorik zou bijhalen, zij het dan in veel kortere woorden. Deze *amplificator* kon echter niet weten dat een nog latere auteur, uit de twintigste eeuw, die het verhaal van 1027 niet kende, nogmaals dit wonderverhaal zou opdissen en de twee Kamerijkse geestelijken zou vervangen door Norbertus.

Als besluit van dit artikeltje kan men enkel vaststellen dat er niet veel meer te besluiten overblijft. Voor wie echter toch een besluit verlangt aan elk artikel, kan men misschien aldus samenvatten : waarschijnlijk was er brand te Kamerijk in 1123 en was Norbertus daarbij aanwezig. Maar noch in 1027, noch in 1123 werd er met relikwieën geworpen; daarmee begon men pas in 1971.

Rode Beukenlaan, 7
B - 1810 Wommel

W.M. GRAUWEN, O.Praem.

bus, invalescens ad domos etiam prope sancti viri monasterium sitas usque pervenerat, ac inevitabiliter correptas edaci populatione involverat. Iam vero maioris metus causa de suspecta templi conflagratione exoritur. Non enim fortasse dubium, quin si proxima domicilia cremarentur, ipsum et monasterium igne raperetur. Flammis autem invalescentibus, metus amplior incubuit, globisque volantibus, totus tam populus quam clerus sublato in caelum clamore infremuit. Moxque duo ex clericis de sententia ceterorum, sanctum sepulchrum celeriter adeuntes, presumpta quidem de timore audacia, thecam argenteam sanctissimi corporis extrahunt, cursimque tollentes, flammis furentibus obviam ferunt. Statim ergo divina clementia operante meritis sancti viri suffragantibus, ita totus ignis submisso furore obtorpuit, ut rorulento desuper imbre respersum estimares. Multa etiam occurrunt... ».

³⁰) *Ibidem*, blz. 458 (vervolg) : « Multa etiam occurrunt referenda, sed angusta brevitatis libelli non patitur. Quid vero de multitudine diversorum languentium loquar, qui illud cotidie confluentes sanitatem recipiunt ? »